

УДК 159.9(477)

Макарова О.П.,

*к.психол.н., ст. викладач кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ, faunalena@ukr.net*

Україна, м. Харків

ОСОБИСТІСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовано основні напрямки дослідження ідентичності в міждисциплінарних підходах – філософії, соціології та психології; розглянуто феномен ідентичності в межах різних напрямків: психоаналітичному, символічному інтераціоналізмі, когнітивізмі, бехівеоризмі. Автор акцентує увагу на взаємозв'язку ідентичності з такими поняттями як самовизначення, Я-концепція, самоцінності, самоусвідомлення.

Ключові слова: ідентичність, феномен, розвиток, особистість, безперервність, тотожність, цінність.

Постановка проблеми. Правильне розуміння сучасного стану тієї чи іншої проблеми, визначення шляхів його розвитку передбачає, перш за все, дослідження історії виникнення, становлення поглядів та концепцій у цій царині. Ідентичність – феномен, дуже складний для вивчення. Однією з причин, що ускладнюють вивчення цього явища є термінологічна плутанина. До 20 ст. проблемою ідентичності не дуже переймалися, зацікавленість цим феноменом починається з 1950 – років, з'являються такі терміни як: «образ Я», «Самість», «Я – концепція». В деяких роботах ідентичність виступає однією із властивостей «Я – концепції», а в інших вона є усвідомлюваною частиною ідентичності.

Метою статті є теоретичне дослідження ідентичності у міждисциплінарних напрямках, які мають різне визначення феномену ідентичність.

Виклад основного матеріалу. Історія розвитку проблеми ідентичності бере свій початок із праць античних філософів і простежується в наукових працях зарубіжних та вітчизняних філософів, психологів та соціологів.

У загальному розумінні ідентичність – (від англ. identity – тотожність) – це багатозначний життєвий та загальнонауковий термін, що виражає ідею постійності, тотожності, спадкоємності індивіда та його само-свідомості [5].

Тлумачення ідентичності як тотожності, як «цілковиту схожість чого-небудь, подібність один до одного за своєю суттю й зовнішніми ознаками та виявом» подають і інші сучасні словники [8].

У сучасних наукових працях ідентичність характеризують переважно як індивідуалізацію через соціалізацію в середині культурно-історичного контексту. Серед тлумачень викликають інтерес наступні: 1) ідентичність – це «Я» очима Інших; 2) «Я», що побудовано на основі стосунків з «Іншими». Ідентичність – це усвідомлення людиною своєї належності до певної групи, яка дозволяє їй визначити своє місце у соціокультурному просторі та орієнтуватися у навколишньому світі; це стан і водночас здатність людини інтегрувати себе у собі на основі самовизначення, самоцінності, самоусвідомлення в «Я – концепція», «Я – Інші», «Ми – Вони» [6].

У межах філософських досліджень ідентичність найчастіше постає як «самість», яка розглядається через призму її нормативних особливостей. Предметом

вивчення філософів є цінності, екзистенційні основи, вплив суспільних трансформацій та їх наслідки для розвитку ідентичності. Оскільки проблема ідентичності виявилася тісно пов'язаною з проблемою суб'єкта, то не можна не відзначити внесок німецької класичної філософії (І. Фіхте, Г. Гегель, І. Кант), в рамках якої розроблялися проблеми свободи, тотожності суб'єкта, морального вибору; внесок марксистської філософії (особливо з її акцентом на світі матеріального, соціальних відносин і критикою автономної свідомості); різних філософських напрямів кінця XIX – початку XX ст. (позитивізм, прагматизм, інструменталізм) [7].

Великий тлумачний соціологічний і психологічний словники дають подібні визначення ідентичності. «Ідентичність – це сенс і безперервність, що розвиваються в міру того, як дитина відділяється від батьків і родини і займає місце в суспільстві» [2, С.293-294].

У зарубіжній психології феномен ідентичності розглядається в межах різних напрямків: психоаналітичному (З. Фрейд, Е. Еріксон, Дж. Марсія, Н. Холланд, А. Ватерман, Ж. Лакан), символічному інтераціоналізмі (Ч. Кулі, Дж. Мід, Л. Краппман, Е. Гоффман, Г. Брейкуелл, Р. Фогельсон), когнітивізмі (Р. Теджфел, Дж. Тернер), бехівеоризмі (Д. Доллард, Н. Міллер, О. Маурер, Р. Сіерс, Х. Льовін, Е. Маккобі, П. Муссен), діяльнісному підході (В. Агеев), конструкціоністському підході (Ф. Барт, П. Бергер, Т. Лукман, Т. Стефаненко).

З боку психоаналізу ідентичність досліджується з точки зору структурно-динамічних характеристик, тому що кожне психічне явище повинно бути розкрито в трьох взаємопов'язаних аспектах: динамічному, енергетичному та структурному. Ідентичність розглядається як структура, що складається з елементів та суб'єктивно переживається як відчуття тотожності та безперервності особистості при сприйнятті іншими людьми, які визнають цю тотожність і безперервність [1]. У психоаналітичній традиції ідентифікація трактується як центральний механізм, який забезпечує здатність «Я» до саморозвитку.

Ідентифікація охоплює динамічні, процесуальні аспекти формування ідентичності. Теорію ідентифікації З. Фрейда вважають початком вивчення ідентичності. Він розглядав ідентифікацію як спробу дитини (або слабкої людини) перейняти силу батька, матері (або

лідера) і таким чином зменшити почуття страху перед навколишнім світом [12]. Ідентичність для нього – приватний, внутрішній світ, емоційні сили людини. Любити і працювати – проста формула успішної ідентичності. У розвитку ідентичності З. Фрейд виділяв два рівнозначних процеси: біологічний – коли організм стає ієрархічною організацією серед живих органічних систем в життєвому циклі; соціальний – коли організми систематизуються в групи, які географічно, історично і культурно визначені [12].

Яскравим представником психоаналітичного напрямку був американський психолог Е. Еріксон, з ім'ям якого традиційно пов'язують появу терміна «ідентичність» в психології. Науковець застосував поняття ідентичності для вивчення й пояснення багатьох соціальних явищ, для дослідження психологічних передумов культурно-історичних змін. Він розуміє ідентичність як інтеграцію всіх попередніх ідентифікацій і Я-образів й описує два взаємозалежні поняття – групову ідентичність і его-ідентичність. Групову ідентичність формується з першого дня життя людини. Его-ідентичність формується паралельно із груповою ідентичністю і створює у людини відчуття стійкості й безперервності свого «Я», незважаючи на ті зміни, які відбуваються з людиною в процесі її зростання [11]. На думку Е. Еріксона, ідентичність це: індивідуальність як усвідомлене відчуття власної унікальності і власного окремого існування; тотожність і цілісність як відчуття внутрішньої тотожності, безперервності; відчуття того, що життя має узгодженість і сенс; єдність і синтез як відчуття внутрішньої гармонії і єдності, синтез образів себе і дитячих ідентифікацій в осмислене цілого, яке породжує відчуття гармонії; соціальна солідарність як відчуття внутрішньої солідарності з ідеалами суспільства і підгрупи в ньому, відчуття того, що власна ідентичність має сенс для референтної групи і що вона відповідає їхнім очікуванням [11]. У своїх роботах вчений трактує ідентичність як внутрішню безперервність і тотожність особистості, що має форму динамічного процесу, який триває протягом усього життя людини [11]. Він стверджує, що почуття ідентичності дозволяє бачити своє життя в контексті безперервності, як ретроспективно, так і перспективно [11].

Дослідження ідентичності у межах вищеозначених концепцій здійснювалось у двох взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих напрямках: процесуальному (формування та існування ідентичності Дж. Марсія) та змістовному (розглядалася специфіка цінностей, цілей, переконань А. Ватерман) [4].

Дж. Марсія визначив ідентичність як «структуру его – внутрішню самотворювальну, динамічну організацію потреб, здібностей, переконань та індивідуальної історії» [13].

А. Ватерман у своїх роботах акцентує увагу на ціннісно-вольовому аспекті розвитку ідентичності. Він стверджує, що формування ідентичності – це серія взаємозв'язаних виборів, через які людина приймає свої особисті цілі, цінності, переконання. Дослідник визначає два аспекти ідентичності: процесуальний та змістовий. У першому розглядаються ті засоби, за допомогою яких людина засвоює життєві цінності, цілі, переконання. Другий – це носії змісту, що впливають на формування

ідентичності: професія, переконання, соціально-функціональні ролі, політичні погляди [1, 227].

Е. Фромм [10] виніс своє бачення у трактування феномену ідентичності, ввівши такі поняття, як «хибна ідентичність», або «тотальна втрата ідентичності», до яких може призвести конформна світоглядна позиція, і вказує на соціальну зумовленість формування особистісної ідентичності.

Таким чином, розуміння ідентичності в межах психоаналітичного напрямку ґрунтується на відчутті себе в постійному розвитку протягом життя, у динаміці. Зміни змісту та уточнення ідентичності є результатом різних особистісних криз, що виникають внаслідок руйнування цінностей, установок, неузгодженості цілей, які підтримували вже сформовану раніше ідентичність. Ідентичність – це динамічний комплекс внутрішніх складових особистості, які змінюються протягом життя і є невід'ємним складником самовизначення особистості.

Біхевіоризм став наступним напрямком, у межах якого провадилися дослідження ідентичності. Як зазначають Д. Доллард, О. Маурер, Р. Сієрс, Х. Льовін, Е. Маккобі, П. Муссен, ідентифікація – це підкріплення і формування вторинної ідентичності. Зміст ідентифікації – процес побудови загальних для суб'єкта і об'єкта цінностей та їх засвоєння суб'єктом, процес встановлення рольових відносин, в яких ціннісні зразки приймаються обома сторонами [1].

Ідентифікація досягається підкріпленням, імітацією, генералізацією, наглядом, навчанням через моделювання. Причинами цього процесу є психологічне формування залежності і прихильності. Основною функцією ідентифікації стає набуття нових вже готових форм поведінки [3].

Відповідно до теорії біхевіоризму, ідентифікація – свідоме чи несвідоме копіювання атрибутів або характеристик інших. Основні теорії ідентифікації – захисна, розвиваюча, теорія заздрості, теорія влади, теорія ролей, теорія подібності [3].

Подальше вивчення ідентичності відбувалось під значним впливом когнітивної теорії, яка сформувалася в психології досить недавно, у середині ХХ століття. У когнітивному напрямі вивчення ідентичності перш за все пов'язують із такими іменами, як: Р. Теджфел, Дж. Тернер, Г. Брейкуел. Вони визначають ідентичність системою, що регулює поведінку і містить у своїй структурі дві підсистеми: лінгвістичну (самовизначення в термінах фізичних, інтелектуальних, моральних) і соціальну (належність до раси, статі, національності) [1].

Головним постулатом теорії соціальної ідентичності Р. Теджфела є те, що ідентичність, або «Я» концепція – це когнітивна система, яка виступає регулятором поведінки людини і складається з соціальної та особистісної ідентичності. На його думку: а) індивіду властиве прагнення до позитивної Я-концепції; б) позитивна Я-концепція створюється через категоризацію соціального світу та ідентифікацію себе із певними категоріями, за рахунок яких індивід формує свою соціальну ідентичність як складову Я-концепції; в) групи, до яких індивід себе приписує, у свою чергу повинні забезпечувати позитивний внесок в його Я-концепцію; г) диференціювання відбувається за допо-

могою процесу порівняння власної групи з іншими; д) групи завжди шукають позитивні відмінності і прагнуть збільшити їх, виявляючи фаворитизм стосовно групи членства [14].

Згідно із теорією самокатегоризації Дж. Тернера процес становлення соціальної ідентичності складається з трьох послідовних когнітивних процесів: 1) самовизначення індивіда як члена певної соціальної категорії; 2) присвоєння собі загальних групових характеристик і засвоєння норм і стереотипів поведінки груп; 3) приписування собі засвоєних групових норм і стереотипів, використання їх для регуляції своєї поведінки. А соціальна ідентичність розглядається як когнітивна система, що виконує роль регуляції поведінки у відповідних умовах. Він висунув гіпотезу про існування трьох рівнів самокатегоризації, які розглядав як рівні ідентичності: 1) загальнолюдська; 2) соціальна; 3) особистісна [9].

Г. Брейкуелл підкреслює соціальне походження ідентичності, причому вона вважає особистісну ідентичність вторинною по відношенню до соціальної, тобто тільки у взаємодії з соціальним світом людина активно засвоює поняття, за допомогою яких пізнає себе. Засвоєння цього забезпечує: а) формування структури особистісної ідентичності (набір характеристик, що використовуються для самоопису); б) оцінку елементів змістовної структури (моральні і соціальні норми, що задаються референтною групою). Таким чином, особистісна ідентичність є продуктом соціальної ідентичності, але, будучи сформованою, починає активно впливати на останню [1].

Таким чином, представниками цього напрямку узагальнено ідеї психоаналізу та символічного інтеракціонізму та підкреслено значення часу для формування ідентичності. Розвиток ідентичності – це процес постійної взаємодії та взаємовпливу особистісної і соціальної ідентичності впродовж усього життя людини.

Висновки. Різні науковці, вивчаючи категорію ідентичності особистості, надають власні, дещо різні визначення феномену ідентичності. Дослідження явища ідентичності мають здебільшого міждисциплінарний та інтегративний характер і знаходяться на перетині психологічних, соціологічних, філософських, політичних та соціокультурних течій. Більшість наукових робіт спрямована на: вивчення особливостей розвитку, формування та динаміку ідентичності різних груп; дослідження співвідношення і взаємозв'язку соціальної та особистісної ідентичності; опрацювання загально-теоретичних уявлень про взаємовплив соціального та психологічного у процесі становлення особистості.

Література

1. Антонова Н.В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии // Н.В. Антонова // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 131-143.
2. Большой толковый психологический словарь. III. 1. А–О / [сост. А. Ребер]. – М.: Вече; АСТ, 2003. – 592 с.
3. Заковоротная М.В. Идентичность человека / М.В. Заковоротная // Социально-философские аспекты. Ростов н/Д: Северо-Кавказ. науч. центр высш. шк., 1999. – 221 с.
4. Иванова Н.А. Социальная идентичность и профессиональный опыт личности: монография / Н.А. Иванова, Е.В. Конева // Ярославль, 2003. – 132 с.

5. Кондратьев М.Ю., В.А. Ильин / М.Ю. Кондратьев, В.А. Ильин // Азбука социального психолога-практика. Москва: ПЕР СЭ, 2007. – 464 с.

6. Кубаевський М., Лук'яненко С. Концептні імплікації у вивченні взаємозв'язку ідентифікації й ідентичності / М. Кубаевський, С. Лук'яненко // Психологія і суспільство. 2009. № 3. С. 58-68.

7. Сусоев М.В. Социально-философский смысл и исторические типы идентичности: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11. Екатеринбург, 2005. – 166 с. URL: <http://www.disscat.com/content/sotsialno-filosofskii-smysl-i-istoricheskie-tipy-identichnosti>.

8. Шурицька Х.І. Аналіз підходів до розуміння ідентичності в психологічній науці / Х.І. Шурицька // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. 2007. Вип. 37. С. 232-236.

9. Фромм Э. Искусство любить: Исследование природы любви / Э. Фромм // М.: Педагогика, 1990 – 160 с.

10. Эрикссон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эрикссон // М.: Флинта; МПСИ; Прогресс, 2006 – 352 с.

11. Freud S. The ego and id / S. Freud // Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. Vol. XIX (1923–1925). – L.: Hogarth, 1961. – P. 76–93.

12. Marcia J.E. Ego identity status in college women / James E. Marcia, Meredith L. Friedman // Journal of Personality. – 1970. – Vol. 38, Iss. 2. – P. 249–263. DOI: 10.1111/j.1467-6494.1970.tb00007.x

13. Social categorization and intergroup behaviour / Tajfel H., Turner J., Billig M., Bundy R. // Europ. J. Of Soc. Psychol. – 1971. – No. 1. – P. 149–177.

References

1. Antonova N.V. Problema lichnostnoj identichnosti v interpretacii sovremenogo psihoanaliza, interakcionizma i kognitivnoj psihologii / N.V. Antonova // Voprosy psihologii. – 1996. – № 1. – S. 131–143.

2. Bol'shoy tolkovyj psihologicheskij slovar'. T. 1. A–O / [sost. A. Reber]. – M.: Vechе; АСТ, 2003. – 592 s.

3. Zakovorotnaya M.V. Identichnost' cheloveka / M.V. Zakovorotnaya // Social'no-filosofskie aspekty. Rostov n/D: Severo-Kavkaz. nauch. centr vyssh. shk., 1999. – 221 s.

4. Ivanova N.L. Social'naya identichnost' i professional'nyj opyt lichnosti : monografiya / N.L. Ivanova, E.V. Koneva // Yaroslavl, 2003. – 132 s.

5. Kondrat'ev M.YU., V.A. Il'in / M.YU. Kondrat'ev, V.A. Il'in // Azbuka social'nogo psihologa-praktika. Moskva: PERSSEH, 2007. – 464 s.

6. Kubaievskiy M., Luk'janenko S. Kontseptni implikatsii u vyuchenni vzaimozv'язku identyfikatsii y identichnosti / M. Kubaievskiy, S. Luk'janenko // Psichologhiia i suspilstvo. 2009. № 3. S. 58-68.

7. Susoev M.V. Social'no-filosofskij smysl i istoricheskie typy identichnosti: dis. ... kand. filos. nauk.: 09.00.11. Ekaterinburg, 2005. – 166 s. URL: <http://www.disscat.com/content/sotsialno-filosofskii-smysl-i-istoricheskie-tipy-identichnosti>.

8. Turet'ska Kfi.I. Analiz pidkhodiv do rozuminnia identychnosti v psichologichnii nauksi / Kfi.I. Turet'ska // Onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladaakh osvity. 2007. Vyp. 37. S. 232–236.

9. Fromm E.H. Iskusstvo lyubit': Issledovanie prirody lyubvi / E. Fromm // М.: Pedagogika, 1990 – 160 s.

10. Eriksjon E.H. Identichnost': yunost' i krizis / E. Eriksjon // М.: Flinta; МПСИ; Progress, 2006 – 352 s.

11. Freud S. The ego and id / S. Freud // Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. Vol. XIX (1923–1925). – L.: Hogarth, 1961. – P. 76–93.

12. Marcia J.E. Ego identity status in college women / James E. Marcia, Meredith L. Friedman // Journal of Personality. – 1970. – Vol. 38, Iss. 2. – P. 249–263. DOI: 10.1111/j.1467-6494.1970.tb00007.x

13. Social categorization and intergroup behaviour / Tajfel H., Turner J., Billig M., Bundy R. // Europ. J. Of Soc. Psychol. – 1971. – No. 1. – P. 149–177.

Makarova O.P.,

*Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer, Department of Pedagogy and Psychology Faculty number 3
Kharkiv National University of Internal Affairs, faynalena@ukr.net*

Ukraine, Kharkiv

PERSONAL IDENTITY: THEORETICAL ASPECTS OF THE PROBLEM

Main directions of research of identity in interdisciplinary approaches – philosophy, sociology and psychology; the phenomenon of identity within the various directions is considered: psychoanalytic, symbolic interactionism, cognitivism, behaviorism, are analyzed in the article. The author focuses on the relationship of identity with such concepts as self-determination, self-conception, self-worth, self-awareness.

Key words: *identity, personality, values, self-determination, self-conception, self-worth, self-awareness.*

